

Urednikov uvod: o novejših študijah mnenjskih procesov

Tokratna številka Družboslovnih razprav je v celoti posvečena izjemno aktualni temi, mnenjskim procesom. V sodobnih družbah so plasti različnih informacij postale tako goste, da stalno hlepimo po jasnejšem pregledu nad družbenimi procesi, ki jih porajajo, ohranjajo in umikajo. V tej številki nas predvsem zanima, kakšna je vez med osebnimi vrednotami, stališči, mnenji, znanjem in nečim obsežnejšim, pogosto dušечim, ne pa osvobajajočim, česar sicer ne vidimo, a vendar še kako deluje na nas - skupnim, javnim mnenjem. Pred to gmoto, ki se občasno razraste v nam všečen ali, nasprotno, grozeč mehanizem družbenega nadzora, naše individualno vedenje in obnašanje velikokrat beži povsem drugam, celo v nasprotno smer, kot bi sami pričakovali.

Upravičeno se sprašujemo na povsem temeljni ravni, kaj sploh pomenijo naša mnenja, mnenja enega, mnenja nekaterih, mnenja drugih in, končno, mnenja vseh. Kakšna je narava vezi med vrednotami, mnenji, stališči in vedenji, v dialogu, v skupini in v družbi? Notranji pogled nam pri tem analitskem (samo)spraševanju polzi nekoliko drugače navzgor in nekoliko drugače navzdol: po enih poteh od posameznika in skupin preko medijev vse tja proti državi (Habermas) ter še dlje, do medijske reprezentacije mednarodne skupnosti (Rorty), in največkrat po povsem drugih poteh nazaj, od nejasnih skupnih mnenj k mnenjem posameznika. Tudi k mnenjem, ki jih ni, in o stvareh, ki sicer so, a ne za vse (Foucault). Ko se nato naš pogled po nasvet obrne še navznoter, v abstraktne primerjave časovnih in prostorskih minulosti, da bi odkrili vsaj osnovno sled do oporišč širših mentalitetnih vzorcev in oblik pomnjenja (Halbwachs) ali pa do virov, ki vzdržujejo dokaj nejasne mehanizme družbeno pogojenega mnenjskega procesa, postane kompleksnost predmeta (objektov?) opazovanja tako velika, da brez sistematičnega proučevanja in urejanja delnih zamisli le težka ohranjamo rdečo nit.

Vprašanja se kopičijo, odgovori so različni. Je upravičeno, da iščemo, kaj jim je skupnega? Smo v družbenih vedah v zadnjih desetletjih zares kaj pomembnega dognali o komaj slutenih mehanizmih mnenjskega procesa (Splichal)? Kje in kako se mnenja posameznikov o njihovi lastni vlogi v družbenem okolju sploh prvotno oblikujejo (Tarde)? Kje in kako se ta posamična mnenja zlijejo v neurejen tok drobnih skupinskih mnenj (Tönnies)? Kje in kako se kaotična mentalna vesolja posameznikov in skupin (le Goff) pretvarjajo v nekaj, kar se bliža občemu, prevladujočemu mnenju (Blumer)? Kje in kako se osebne zaznave, pa mnenja o njih, skrivenčijo pod ideologijo, ki jo ljudje hote, še bolj nehote perpetuirajo (van Dijk)?

Kakšna je ob tem vloga redkejšega, bolj urejenega znanja - težnja, da z njim oblikujemo sebi lastno in včasih svojevrstno mnenje o mnenju drugih, da dosežemo z znanjem podprto reflektirano stališče, takšno, ki meni, da vidi dlje in si s tega vidika jemlje pravico, da v imenu razvoja ter odprtosti pogleda odstira vsakdanje utvare, navidezne resničnosti, vraževerja, ponižnosti, stereotype in v retoriko splošne koristi

zavite parcialne oblastne interese (Bourdieu)? Kakšna je ob tem vloga medijev, ki na več mestih vstopajo v očitno večstopenjski mnenjski proces? Kako se lahko zaplete odpravljanje poenostavljenih predstav, ki lahko držijo (le) občasno: da zgolj elite določajo, kaj je skupno važnega (Acemoglu). So pri sistematičnem odpravljanju teh poenostavitev (T. Lee) bolj važni strukturni (kolektivni) ali socialnopsihološki (osebni) faktorji, ki vplivajo na različne javnosti? Kje je tista srednja mera razumevanja, ki na antropološko delikaten, ne pa zgolj na ideološko poenostavljen način, prikaže procese ustvarjanja mnenj, pozabljanja in spominjanja - da zavrne namišljene pedagoške diktate raznih ved, ekonomije, politike, psihologije, biologije itn., v njihovih preveč mehaničnih namerah, da bi mnenja doumeli le kot odsev, kot zgolj ideologijo?

Da bi lažje odgovorili na ta živa vprašanja, pogosto zlezemo na ramena vidnih avtorjev, ki so se z neko mero intuicije ob svojem času čutili poklicane, da se s temi problemi ukvarjajo in so tudi uspeli bolj urejeno in odmevno od večine drugih odgovoriti nanje. A vendar so njihovi splošni odgovori vedno le skušnjava in ponudba za nas. Če jih jemljemo kot recepturo, ostanemo njihovi nedorasli, zgolj nauka željni učenci, pridemo le na pol poti do samostojnega razmišljanja. Se ustavimo prehitro zato, ker imamo od tega koristi, ali pa le pozabljamo, da se splošnih preoblek ne da udobno nositi v vseh okoljih? Šarm splošnih spoznanj se v svojem izvoru vselej nanaša le na določeno okolje, le tam dejstva lahko harmonično igrajo po notah teorije. Kaj pa pri nas? Očitno nas čaka težji del naloge. Smo sposobni navidez vseobsežni domet splošnih kategorij za analizo raznovrstnih plasti mnenjskih procesov doumeti tudi ob soočenju s svojo dnevno stvarnostjo, ob sistematični analizi našega okolja? Odpravljanje takih in drugih epistemoloških ovir, kot pravi Bachelard, zahteva znanje, držo in predan raziskovalni napor, da lahko preidemo od kompilacij k teoriji.

Večplasten mnenjski proces očitno išče vsaj interdisciplinarno obravnavo, da zmehčamo pretrde disciplinarne kanone in odpremo njihove robove. V tej tematski številki smo zbrali raznovrstne prispevke kolegov, ki se že dlje časa sistematično ukvarjajo z raziskovanjem različnih vidikov mnenjskih procesov. Glede na njihovo daljšo pozornost lahko računamo, da so se z zahtevno problematiko vsaj mestoma izvirno spopadli. Ob preigravanju različnih možnosti, kako zložiti pridobljene članke v primerno strukturo, smo se urednik in vabljen zunanja urednika (Andrej Pinter in Gregor Petrič) končno odločili za takšno nizanje člankov, ki rahlo sledi disciplinarnemu izhodišču, od koder avtorji pričenjajo svoje raziskovalne avanture.

Članki so urejeni v tri sklope. Prvi sklop se naslanja na socialnopsihološke in zgodovinskoantropološke vidike. V prvem članku avtorica (Mirjana Ule) prikaže, kako je v socialni psihologiji tradicionalno raziskovanje stališč in vedenj že doseglo raven, kjer se stališča in mnenja jemljejo za del socialnih reprezentacij; zlasti v jasnejši opredelitvi vloge kreativnih manjšin pa je po avtoričini presoji še precej neraziskanega. Drugi članek (Metka Kuhar) se pretežno ukvarja z dvema strujama v sodobni socialni psihologiji, konvencionalnim (kognitivnim) in nekognitivnim pristopom k obravnavi stališč; prvi pristop precej zanemarja socialno okolje, drugi pa ga že bolj priznava. V tretjem članku avtor (Samo Uhan) razgrinja raziskovalne dvome, ki spremljajo značilno asimetrično komunikacijo udeležencev v diadnih anketnih govornih dejanjih. Meni, da

zanemarjanje neizrečenih pomenov, ki jih mora žrtvovati anketiranec za to, da anketa gladko teče, precej zmanjšuje veljavnost anketnih rezultatov. V četrtem članku se avtorica (Taja Kramberger) z vidika zgodovinske antropologije ukvarja z zahtevnimi konceptualnimi prehodi, od posameznih izjav do zgodovinskih in socialnih reprezentacij, njihovim gnezdenjem v javnem mnenju in reflektirano kritiko celotnega procesa. Empirično analizira izsek zgodovinske reprezentacije Vladimirja Bartola in Josipa Vidmarja in pokaže, kako serija (avto)reprezentacij ustvarja (avtoreferencialno) mnenjsko kontinuiteto, ki je nemalokrat brez ustrezne korespondence z realnostjo; razgrinja tudi splošnejše družbene pogoje, pod katerimi se diskurzivne konstrukcije »javnega mnenja« lahko pretvarjajo v bolj zaprto, ideološko (*transfirmacijsko*) ali bolj odprto, dialoško konotirano (*transformacijsko*) mnenjsko strukturo.

Drugi sklop člankov postavi pod drobnogled posebni model ustvarjanja javnega mnenja, tako imenovano teorijo »spirale molka«, ki jo je v sedemdesetih letih predlagala znana nemška raziskovalka Elisabeth Noelle-Neumann. Pod težo kritik in novih empiričnih spoznanj je njena izhodiščna zamisel o dušeci mnenjski klimi bržkone klonila, pri čemer pa se je avtorica nedavno prav na hitro polastila produktivnejšega pojma mnenjskih voditeljeljev (predlagal ga je Lazarsfeld), kjer za pasivno manjšino, značilno za njeno spiralo molka, ni več konsistentnega teoretskega prostora. Prevod članka iz leta 2001 (dopolnjen z odlomki iz zgodnejše verzije besedila, objavljene v letu 1999) uvaja komentar k prevodu (Andrej Pinter, Gregor Petrič), teoretsko pa ga zaokroža izostrena študija o vrlinah in odločilnih šibkostih teorije spirale molka (Gregor Petrič).

Tretji sklop člankov ima morda najbolj različne disciplinarne vstopne k problematiki mnenjskega procesa in je v tem smislu bolj raznorodni; skupno mu je dejstvo, da se vsi članki vsaj dotikajo političnih in diskurzivno-ideoloških vidikov mnenjskega procesa. Pričenja ga članek, kjer avtor (Andrej Škerlep) podrobno analizira postopno preoblikovanje Habermasovega pojmovanja javnosti; ta znani teoretik je od svojega zgodnjega koncepta, kjer je še mračno trdil, da elite refevdalizirajo javnost, že precej odstopil in z zadnjimi objavami prešel v fazo, ko ponuja kompleksnejše zasnovan teoretski okvir za uveljavitev bolj aktivne javne sfere, s pojmom tim. diskurzivne racionalnosti (Andrej Škerlep). Drugi članek tega sklopa (Andrej Pinter) se ukvarja z iskanjem glavne linije prehoda od relativno modernih predstav o javnem mnenju, kjer je "imeti mnenje" še vedno historična zaveza linearističnim razsvetljenskim zamislim o posebnem družbenem pomenu javnosti, k še novejšim zamislim, kjer že prevladujejo drugačne predstave: npr., da je "pravo" mnenje dokaj izmuzljiv pojem in ga je zato možno ter tudi smiselno redefinirati in analizirati pod predpostavko, da ga tvorijo številni in heterogeni posvetovalni (demokratski) mnenjski podprocesi, ki vseeno lahko vodijo do skupnih mnenj. V tretjem članku se avtor (Darko Štrajn) skeptično sprašuje, kaj vse spregledamo, če zanemarjamo dvojnost družbene stvarnosti in njeno mnenjsko površino snemamo zgolj kot metodološko razrešljiv problem, kot 'fiziko'; terja, da fenomenologijo mnenjskih procesov jemljemo kvečjemu kot uvod v tehtnejša epistemološka vprašanja. Sklop se končuje s člankom, kjer avtorica (Martina Trampuž) opiše in komentira biografijo klasika teorije demokratične javnosti, Benthama, ki je na pragu moderne

dobe, konec 18. stoletja, pogumno terjal od oblasti, da prične uporabljati načelo odprtosti (transparentnosti) oblasti do javnosti.

Z željo, da bi ta tematska številka, ki je nastajala lep čas (skoraj dve leti), pritegnila najprej tiste, ki o mnenjskem procesu že mnogo vedo, pa seveda še mnoge druge, ki menijo, da je to zanje pomembna ali privlačna tema, vas avtorji in uredniki vabimo k branju.

Anton Kramberger, glavni urednik